

*Prof. dr hab. Mieczysław Płopa
Instytut Psychologii
Akademia Ekonomiczno-Humanistyczna w Warszawie*

**Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Karoliny Magierek
pt „Cechy osobowości i empatia a postawy Polaków wobec Ukraińców oraz
Syrjczyków”
promotor: z upr. hab. Bogdan Pietrulewicz, prof. UKW**

Przedłożona do recenzji rozprawa doktorska poświęcona została przedstawieniu problematyki badawczej i teoretycznej dotyczącej wybranych uwarunkowań postaw społeczeństwa polskiego wobec osób z innych narodowości (Ukraińców i Syrjczyków). Zakres czynników mających związek z postawami osób wobec „inności” różnego rodzaju jest zapewne szeroki, o czym przekonuje chociażby analiza wydarzeń mających miejsce w naszym kraju nie tylko w ostatnich latach ale i obecnej chwili.

Zatem podjęcie głębszych badań psychologicznych nad zagadnieniem postaw Polaków wobec określonych zjawisk społecznych jest obecnie bardzo ważne w kontekście nie zawsze odpowiedzialnej polityki odpowiedzialnych i wpływowych struktur czy osób zmierzających do polaryzacji społeczeństwa. Głos psychologów jest zbyt mało słyszalny w tym aspekcie, a szkoda biorąc pod uwagę fakt, że psychologia dysponuje dobrą wiedzą dotyczącą manipulacji społecznej, reguł wpływu społecznego, kształtowania postaw wobec różnych aspektów rzeczywistości. Wiedza ta jest wykorzystywana w polityce, biznesie, często dla celów komercyjnych, rzadko w odpowiedzialnej polityce edukacyjnej społeczeństwa, w kształtowaniu postaw wobec różnych zjawisk, grup społecznych, w tym ludzi innych narodowości – polityce opartej na rzetelnej wiedzy a nie utrwalaniu stereotypów czy generowaniu emocji.

Zatem należy docenić zamiar badawczy Autorki, genialne wprost wyczucie tematu, w celu dostarczenie określonej wiedzy naukowej na temat postaw wobec osób z innych kulturowo krajów oraz ich wybranych korelatów.

Aktualnie widoczny kryzys migracyjny, problematyka integracji migrantów stanowi jak słusznie zauważa Autorka jedno z najpoważniejszych wyzwań dla Unii

Europejskiej , w tym oczywiście Polski. Wypracowanie systemowej polityki pomocy i integracji jest chwilą czasu. Wynika to z dynamiki ruchów migracyjnych mieszkańców Ukrainy i innych narodowości. Autorka pisze o braku kompleksowych rozwiązań i trafia w sedno sprawy – nie wiedziała przecież o czającej się na horyzoncie wojny Rosji i Ukrainy. Postawy Polaków wobec emigrantów – można oczekiwać, że będą zróżnicowane jako, że polityka migracyjna w Polsce ma wyraźne tło polityczne

O zasadności podjętej tematyki świadczy fakt niejednoznacznych wyników badań polskich, które są przytaczane w pracy. Postawy przeciętnego Polaka są często „urabiane” przez media, polityków, którzy wskazują niekompetentnie na zagrożenie ze strony osób z jakimiś cechami „inności” . Kontakt z takimi osobami może budzić strach, niechęć, konieczność izolacji tych ludzi, którzy przecież częściej cierpią, głębiej przeżywają rzeczywistość, a zdecydowana większość z nich nie stanowi żadnego zagrożenia dla innych.

Jak już wspomniałem (co słusznie zauważa Autorka pracy) zakres czynników wpływających na nasze postawy wobec różnych kwestii jest obszerny, bo przecież źródła postaw mają wielorakie uwarunkowania. Żaden badacz nie jest w stanie dokonać ich analizy w kilku projektach badawczych, tym bardziej, że replikacje badań pokazują ich źródło podmiotowe, kulturowe relacyjne, historyczne itp. Stąd w swojej dysertacji doktorskiej stosuje ograniczony model badawczy, który można zaakceptować z racji merytorycznych, chociaż z pewnymi zastrzeżeniami.

Jeszcze raz chcę podkreślić, że nowatorstwo problematyki podejmowanej w Polsce jest niepodważalne, rozszerzanie naszej wiedzy na rzecz budowania i wcielania w życie systemowej koncepcji społecznej, akulturacji jest niezwykle wartościowe.

Zatem bardzo pozytywnie oceniam zamiar badawczy, ideę badań jak i wskazywany kierunek dalszych analiz. Postawy Polaków wobec „inności” mogą zmieniać swoją dynamikę, stąd warto na to zjawisko spojrzeć z perspektywy psychologicznej. Autorka w oparciu o przegląd literatury uzasadnia pogląd, że na postawy Polaków mogą mieć wpływ niektóre ich cechy podmiotowe (empatia) jak i dotychczasowa forma kontaktu bezpośredniego z różnorodnością, co może mieć związek ze zwiększaniem się postaw pozytywnych jak i ograniczaniem uprzedzeń.

W tym miejscu chciałbym jednak jednoznacznie podkreślić wartość projektu badawczego. Polscy naukowcy niezbyt często zwracają stosowną wagę do

postawionego pytania badawczego, a większą do poprawności metodologicznej realizacji projektu. Można postawić pytanie co jest ważniejsze. Odpowiedź wydaje się jednoznaczna – dobre pytanie badawcze (wynikające z głębokiego osądu współczesności) i poprawnie przeprowadzona analiza projektu. W tym miejscu chylę czoła przed Autorką.

Dysertacja posiada prawidłową strukturę. Składa się ze streszczenia w języku polskim i angielskim, wstępu, rozdziałów teoretycznych (rozdziały I - IVI), metodologii badań własnych (rozdział V), prezentacji wyników (rozdział VI), dyskusji i wniosków końcowych, bibliografii i aneksu.

Cztery pierwsze rozdziały obejmują zagadnienia związane z tematem pracy.

W rozdziale pierwszym – *„Podstawy teoretyczne podjętej problematyki badawczej – cechy osobowości”*- Doktorantka przedstawiła znaną wiedzę dotyczącą osobowości i jej pomiaru, głębiej przedstawia Pięciodzynnikową teorię osobowości, wskazując zasadnie na jej wartość i częstość wykorzystywania w pracach badawczych na całym świecie, co daje możliwość porównywania wyników badań w kontekście międzykulturowym. Autorka dokonuje przeglądu literatury szerokiego problemu jakim jest osobowość, dochodząc do wniosku, że najpowszechniej akceptowanym modelem struktury osobowości jest Pięciodzynnikowy Model Osobowości Mc Crae i Costy, który jest w pracy dokładniej przedstawiony. Autorka zakłada, że pozwoli on na prawidłowe formułowanie hipotez i przewidywanie ich roli w procesie adaptacji człowieka do zmieniających się warunków otoczenia, a zatem także otoczenia społecznego, w którym pojawiają się inne grupy narodowe.

Rozdział drugi zatytułowany *„Empiryczne oraz teoretyczne ujęcie empatii”* Doktorantka poświęca rozumieniu pojęcia empatii. Autorka zakłada, że efektywność funkcjonowania społecznego, rozumienie norm moralnych, ich postrzeganie związane są z jakością komunikacji międzyludzkiej. Empatia pozwala niejako na spojrzenie na drugą osobę z jej perspektywy, lepsze rozumienie jej punktu widzenia, odczuwania świata i lepsze jej rozumienie oczekiwanych relacji społecznych. Szkoda, że Doktorantka nie dostrzega wartościowych opracowań w tym zakresie polskiej badaczki M. Kaźmierczak z UG.

Rozdział trzeci *„Postawy społeczne”* przeznaczony jest na dosyć szczegółowe omówienie problematyki postaw (teoretyczny kontekst postawy, komponenty postawy, cechy, podział postaw, niektóre źródła postaw społecznych, związek postaw z

zachowaniem, moderatory i mediatory postaw, zmianę postaw). W rozdziale tym poruszono również problematykę dystansu społecznego, psychologicznych mechanizmów rozwoju uprzedzeń, stereotypów, dyskryminacji, spostrzegania grup obcych, rolę kontaktu międzygrupowego w świetle badań, jak również problematykę związku między cechami osobowości a postawami i empatią. Doktorantka wykazała się dobrą erudycją w tym temacie. Konkluduje słusznie, że postawy wobec innych grup narodowych może powodować zachowania dyskryminacyjne, a tym samym hamować proces integracji społecznej. Wartościowo wydaje się przedstawienie problematyki dystansu społecznego (z perspektywy przedstawianego projektu badawczego). W oparciu o przegląd wybranych badań empirycznych wskazuje, że częstość kontaktów społecznych z innymi grupami społecznymi mogą osłabiać stereotypowe nastawienia oraz minimalizować tendencje dyskryminacyjne jak i siłę uprzedzeń wobec kategorii „oni”. Za wartościowe, związane z tematem pracy są analizy psychologicznych mechanizmów uprzedzeń, stereotypów oraz dyskryminacji. Uprzedzenia to gotowość do reagowania. Jak zauważa Autorka uprzedzenia i stereotypy mogą pojawiać się u jednostki już w okresie wczesnego dzieciństwa. Interesujący poznawczo jest wywód pokazujący dynamikę rozwoju tego zjawiska u dzieci i młodzieży. Analiza treści całego rozdziału wskazuje, że treści w nim zawarte nie mają charakteru eklektyzmu ale są rozważnie dobrane do kontekstu problemu badawczego. Na przykład pokazanie w oparciu o przegląd literatury, że uprzedzenia stanowią emocjonalny komponent postaw o zabarwieniu negatywnym wobec grup osób o określonej cesze. Stereotypy zaś w większym stopniu są związane z poznawczym komponentem postaw. Wartościowo są również rozważania dotyczące psychologicznych mechanizmów spostrzegania grup obcych, powiązanych z kategoryzacją, jako poznawczą drogą. Słusznie nawiązuje Doktorantka do teorii tożsamości społecznej, spopularyzowanej w Polsce przez B. Wojciszke. Wyjaśnienie mechanizmu faworyzowania grupy własnej i deprywacji grupy obcej jest ważne dla konstrukcji hipotez i dyskusji dotyczącej badań własnych. Wysoko należy ocenić treści zawarte w pracy dotyczącej relacji „my-oni”. Autorka wykazuje wysoką erudycję w zakresie powyższej problematyki, uzasadnia taką ocenę zawartą w tym rozdziale problematyka związku czynników powiązanych z procesem zmiany postaw jak i przedstawiony przegląd badań dotyczący kontaktów międzygrupowych, a także badań wiążących cechy osobowości oraz empatii z postawami. Jeszcze raz podkreślę, że jestem pod wrażeniem zaprezentowanej wiedzy

Doktorantki, która pokazała, a w zasadzie udowodniła poprzez szeroki przegląd badań empirycznych i stojących za nimi teorii zasadność ciągłych poszukiwań psychologicznych wyjaśniania szeregu problemów wiążących się z szeroko rozumianą różnorodnością podejść ludzi do „tego” co inne, obce, nieznanne, a tak bardzo obecne we współczesnym świecie, także w Polsce.

Kolejny rozdział pt. *Cudzoziemcy w Polsce* przybliżył tematykę migracyjną poprzez pokazanie historii procesów migracyjnych. Rzetelna i bardzo szczegółowa analiza wskazuje, że najliczniejszą grupę migrantów w Polsce stanowią Ukraińcy. Autorka dysertacji omawia także różne grupy migracyjne, najwięcej uwagi poświęcając emigrantom z Ukrainy. Wartościowe są (z perspektywy podjętego problemu) analizy przedstawiające przegląd badań empirycznych dotyczących postaw Polaków wobec Ukraińców. Wskazują one, że postawy są silnie spolaryzowane ale ulegają nie zawsze przewidywalnej dynamice. Podobnych, wartościowych analiz dokonuje Doktorantka w odniesieniu do narodowości syryjskiej. Przekonania Polaków na temat Syryjczyków w większości oparte są na stereotypach i uprzedzeniach a nie realnych kontaktach. Podsumowując część teoretyczną dysertacji z całym przekonaniem stwierdzam, że Doktorantka wykazała się znaczącą wiedzą w zakresie problematyki migracyjnej, różnych jej aspektów, wskazała na ważność tejże problematyki w oparciu o analizę szerokiej literatury. Co ważniejsze, pokazuje kontekst psychologiczny postaw Polaków wobec różnorodności, zasadność realizowanego projektu badawczego. Opracowanie to zasługuje na wysoka ocenę.

Z analizy przedstawianych treści „wyłania się” w sposób przejrzysty model badań – jest on dobrze przedstawiony w dalszej części pracy.

W rozdziale piątym „Metodologiczne podstawy badań własnych” Doktorantka właściwie ustaliła problem badawczy i zoperacjonalizowała, wybrane do badań własnych, zmienne (niezależną – osobowość, zależną – postawy wobec Ukraińców i Syryjczyków. W modelu badań zawarto moderatory i mediatory: doświadczenie bezpośredniego kontaktu z przedstawicielami grup narodowych oraz empatię. Celem badań było także porównanie postaw Polaków wobec wyodrębnionych dwóch grup: Ukraińców i Syryjczyków.

Głównym celem poznawczym było zbadanie współzależności między osobowością Polaków a ich postawami wobec wspomnianych dwóch narodowości z uwzględnieniem moderującej roli kontaktu bezpośredniego oraz mediującej roli

empatii. Model badawczy został jasno przedstawiony graficznie, a jego uzasadnienie i dokładny opis zmiennych jest zamieszczony w obszernej części teoretycznej. Postawiony cel badawczy ma charakter nowatorski, można rzec eksploracyjny, mogący wskazać ścieżki dalszych psychologicznych eksploracji i stopniowych przełożeń na działania praktyczne.

Autorka postawiła 6 pytań badawczych i stosownie do nich sformułowała szczegółowe hipotezy oraz obszerne ich uzasadnienie.

Pytania badawcze:

1. Dotyczące różnic Polaków wobec Ukraińców i Syryjczyków i deklarowanego poziomu dystansu;
2. Dotyczące związku cech osobowości w modelu Costy i McCrae'a i postaw wobec wymienionych narodowości;
3. Dotyczące wartości predykcyjnej cech osobowości postaw wobec Ukraińców i Syryjczyków;
4. Dotyczące wartości mediacyjnej empatii w relacji cechy osobowości – postawy;
5. Dotyczące wartości moderacyjnej zmiennej „kontakt bezpośredni” między osobowością a postawami;
6. Dotyczące roli wybranych zmiennych demograficzno-społecznych w kształtowaniu się postaw Polaków wobec Ukraińców i Syryjczyków.

Zaprezentowany model badań jest oryginalny, poznawczo ciekawy i spójny z teoretycznym uzasadnieniem. Wydaje się, że Doktorantka, za istotę problemu uznała związek cech osobowości (według określonej koncepcji teoretycznej) z siłą i kierunkiem postaw wobec osób różnych narodowości.

Trafnie dobrał narzędzia do pomiaru wybranych zmiennych psychologicznych. Były to:

1. Inwentarz Osobowości NEO-FFI Costy i McCrae;
2. Skala Wrażliwości Empatycznej w opracowaniu M. Kaźmierczak, M.Plopy i S. Retowskiego;
3. Kwestionariusz Postaw Johna Tivendella w polskiej adaptacji B. Pietrulewicz;
4. Skala Dystansu Społecznego Bogardusa na podstawie polskiej adaptacji Frączka, Rutkowskiej, Markowskiej-Manisty.
5. Kwestionariusz osobowy

Na uwagę zasługuje uwzględnienie w badaniach (on-line) znaczącej grupy osób różniących się w kategoriach demograficzno-społecznych (760 osób).

Sposób prezentowania wyników został starannie przeprowadzony. Do ich analizy Doktorantka wykorzystwała, odpowiednio dobrane, metody statystycznego opracowania danych (test zgodności Sharpio-Wilka, analizę korelacji r-Pearsona, analizę wariancji, regresji). Na uznanie zasługuje staranne opracowanie wyników badań własnych oraz ich dokładna statystyczna interpretacja. Zostały one uporządkowane tematycznie i przedstawione w jednym obszernym rozdziale. Kolejno została zaprezentowana analiza wynikająca z reinterpretacji postawionych hipotez szczegółowych. Doktorantka weryfikuje w ten sposób przyjęty model teoretyczny.

Podstawowe wnioski:

1. Polacy prezentują istotnie korzystniejsze postawy wobec Ukraińców niż Syryjczyków jak też zachowują wobec nich mniejszy dystans społeczny;
2. Odpowiednia konstelacja cech osobowości (ekstrawersja, otwartość na doświadczenie, ugodowość, sumienność) ma związek z poziomem akceptacji Ukraińców, w mniejszym stopniu Syryjczyków;
3. Zarówno poznawczy jak i emocjonalny wymiar empatii okazał się istotnym mediatorem związku cech osobowości Polaków z ich postawami wobec Ukraińców i Syryjczyków;
4. Wymiar empatii okazał się też mediatorem związku cech osobowości z dystansem społecznym wobec obu grup. Emocjonalne komponenty empatii „nasilają” dystans wobec Ukraińców i Syryjczyków.
5. Moc predykcyjna uwzględnianych w projekcie mediatorów i moderatorów była niska.

Bardzo rzetelnie została przeprowadzona dyskusja wyników, oparta była o liczne dane teoretyczne i badania empiryczne, co świadczy o dojrzałości Doktorantki do dokonywania refleksyjnej metaanalizy uzyskanych wyników badań. Wysoko oceniam tą część dysertacji.

Dysertacja została napisana wzorcowo i bardzo starannie. Jej część graficzna (tabele, rysunki) jest czytelna i odpowiednio uporządkowana. Obszerna bibliografia zawiera dobrze dobrane pozycje polskie i obcojęzyczne. Na końcu pracy, w aneksie,

zamieszczono metody wykorzystane do badań. Poza tym formalna strona pracy nie budzi innych zastrzeżeń.

Ostatecznie stwierdzam, że przedstawiona mi do recenzji praca doktorska spełnia wymogi formalne i merytoryczne, a drobne uchybienia w żadnym stopniu nie obniżają jej wartości.

Opisane i zweryfikowane empirycznie ważne i wciąż otwarte zagadnienie, znaczenia cech podmiotowych Polaków w generowaniu postaw wobec innych narodowości zostało oryginalnie rozwiązane. Uzyskane rezultaty mają charakter eksploracyjny, stąd też mogą być podstawą do opracowywania i wdrażania dalszych projektów badawczych .

Podkreślić należy wysokie kompetencje naukowe Doktorantki. Wykazała się dobrą znajomością wiedzy w danym obszarze, przemyślaną koncepcją badań, umiejętnością posługiwania się warsztatem naukowym, dojrzałością oraz kreatywnością.

Podsumowanie.

Podsumowując analizę przygotowanej przez mgr Karolinę Magierek rozprawy pt. „Cechy osobowości i empatia a postawy Polaków wobec Ukraińców oraz Syryjczyków” stwierdzam, że w opracowaniu tym:

- (1) przedstawiono w sposób bardzo dobry aktualną wiedzę na temat podmiotowych, społecznych, kulturowych, relacyjnych uwarunkowań postaw osób dorosłych wobec osób innej narodowości;
- (2) w sposób nie budzący istotnych zastrzeżeń zarysowano kontekst teoretyczny i znaczenie aplikacyjne własnych badań;
- (3) zgromadzono i poddano analizie obszerne dane empiryczne na temat osobowościowych, demograficzno-społecznych korelatów, predyktorów, mediatorów pożądanых postaw wobec osób z innych narodowości, wskazano na potencjalne mechanizmy psychologiczne warunkujące uzyskany badawczo stan rzeczy;
- (4) zaadaptowano wartościowe narzędzie badawcze mogące służyć do dalszych badań naukowych jak i monitorowania wiedzy o postawach wobec osób innych narodowości, budowania przesłanek odpowiedniej polityki integracyjnej tak potrzebnej w naszym kraju;

(6) Przedstawiony i weryfikowany empirycznie model badawczy wskazuje na szereg interesujących poznawczo wniosków, mogą być wykorzystane jako przesłanki do dalszej dyskusji nad naszymi jako ludzi uwarunkowaniami postaw wobec szeroko rozumianej „inności”, nadawaniu jej prawdziwie ludzkiego wymiaru: akceptacji jako osób, jako podmiotów, z którymi musimy się uczyć współegzystować, a nie ich wykluczać, stygmatyzować.

(7) Praca ma walor wykraczający poza paradygmat psychologii – pośrednio wskazuje na konieczność „podmiotowego uczenia się innych” a ta teza dotyczy każdego z nas.

Konkluzja

Oświadczam, że oceniana dysertacja w pełni spełnia warunki wynikające z Ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym określone w artykule 13.1 ustawy z dnia 14 marca 2003 roku (Dz. U. z 2003r. nr 65, poz.595 z późn. zm.) .

Na tej podstawie zwracam się do Rady Wydziału Pedagogiki i Psychologii Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy z wnioskiem o dopuszczenie mgr Karoliny Magierek do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Pod ocenę Rady poddaję również wniosek o wyróżnienie dysertacji.

Warszawa, dnia 19 kwietnia 2022 r.

Prof. Mieczysław Płopa